

Prèsenca de Ramon Llull

Il·lustració del *Llibre del gentil e dels tres savis*, obra escrita en àrab i traduïda al català vers 1272.

Ramon Llull com a escriptor vernacle

per Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler

La conjuntura historicocultural de l'obra lul·liana

Les rareses i les singularitats de Ramon Llull (1262-1316) depenen en gran part del fet que es va proposar deliberadament de ser rar i singular lluitant tota la vida per convertir infidels amb un mètode propi i original. Cal no oblidar, però, que Llull va operar en un medi social i cultural sacsejat per poderosos canvis. Al pas del segle XIII al XIV, la cultura urbana adquireix un paper decisiu en la configuració econòmica de l'Europa occidental, amb tots els replantejaments que comporta l'accés al poder i al saber d'unes noves elits. Així, per exemple, les llengües populars o vernacles cada cop es fan més presents en la vida social i en l'escriptura. Crida l'atenció que el català sigui utilitzat per primer cop en aquest moment per a la confecció de llibres de gran format. Se'n conserven de tema jurídic, com ara els *Usatges* de Barcelona o les *Costumes* de Tortosa; de caràcter tècnic, com les dues versions de la *Cirurgia* de Teodorico dei Borgognoni; de contingut devot, com les traduccions de la *Llegenda àuria* de Iacopo de Varazze o els *Diàlegs* de sant Gregori, i d'història políticament implicada en els interessos de la reialesa, com la *Crònica* de Desclot. D'altra banda, els regnes de Mallorca i d'Aragó s'insereixen de ple en la política europea com a resultat de l'ocupació de Sicília del 1283 i el consegüent conflicte amb el papat, els Anjou i França. El domini catalanoaragonès de la navegació en la Mediterrània abreuja les distàncies entre el nord i el sud d'aquest mar i també, aviat, entre l'est i l'oest. Els catalans, els valencians i els mallorquins s'escampen més enllà de les recents noves fronteres establertes a la primera meitat del segle. Ramon Llull, encara que prefereixi Montpeller o Palma de Mallorca, tan aviat és a París, com a Bugia, com a Pisa, i acabarà la seva carrera a Messina i a Tunis.

Com que datem el conjunt de la seva producció entre 1271 i 1315, les obres de Ramon Llull en vulgar formen part dels capítols inicials de les històries de la llengua i la literatura catalanes, al costat dels trobadors

i de les cròniques més primerenques. És igualment remarcable la seva inclusió en un discurs sobre el orígens de la producció científica en una llengua romànica. Actualment, Llull té la consideració de «fundador de la literatura catalana» i de «creador de la llengua literària» sobretot per la part que políticament se li concedeix com a màxim representant internacional de la cultura catalana, pretesament paral·lel al que s'ha atorgat a grans escriptors, com Cervantes per a l'espanyola, Goethe per a l'alemanya, Dante per a la italiana o Shakespeare per a l'anglesa. I, com a tal, el seu nom és emprat en la denominació d'instituts, universitats i empreses públiques i privades de caràcter cultural, tant laiques com religioses. Tanmateix, la natura pròpiament literària de l'obra de Llull va ser contestada ja als anys cinquanta del segle XX per Jordi Rubió i Balaguer, que va explicar per què el beat mai no havia escrit literatura en sentit estricte, tot i servir-se amb intel·ligència i habilitat de recursos tècnics propis de l'«expressió literària», amb objectius essencialment instrumentals. L'estudi de les formes literàries de Llull no es pot dur a terme separatament de l'exploració del seu pensament i del seu programa missioner.

París, Barcelona, Mallorca, 1297-1301

Atès que Llull és l'autor d'un nombre impressionant d'obres de teologia i de filosofia, fa cap sentit assimilar-lo a la figura del intel·lectual mitjà del pas del segle XIII al XIV? Evidentment, no. Un dels aspectes que millor defineix la singularitat de Llull comparat amb els autors coetanis de textos teològics i filosòfics és la relació que estableix en la seva producció amb les llengües vernacles o populars. En un moment en què els textos savis i la cultura universitària es vehiculaven majoritàriament en llatí, Ramon va redactar una part substancial de les seves obres en el seu català matern i, alhora, va implicar-se a fons en la circulació d'aquestes obres en altres llengües romàniques. Cosa que no exclou pas que un nombre no menys important

dels llibres que conformen la seva àmplia producció de més de dos-cents seixanta títols sigui escrit directament en llatí, i que fes traduir a aquest idioma diversos dels llibres que va concebre en català. En el cas de Llull, doncs, llatí i català no són de cap manera facetes aïllades, sinó dues cares d'una mateixa moneda. Més encara, el fet que el coneixement internacional de Ramon Llull es degui primordialment a la seva producció en llatí no ha de fer perdre de vista el paper bàsic que la vernacularitat té en la seva obra i en la seva formació. I és que es tracta d'un aspecte que no únicament afecta la seva producció en vulgar, sinó que condiciona també els llibres que va escriure en la llengua sàvia.

Cal tenir present que Ramon Llull no va seguir uns estudis reglats ni va assistir a cap de les universitats de l'Europa medieval: la seva formació va ser autodidàctica i es va produir quan ja posseïa un ampli bagatge romànic fruit de la seva condició de cortesà a l'entorn de l'infant Jaume de Mallorca, el fill del Conqueridor. A la *Vida de mestre Ramon* es diu explícitament que Llull va cultivar la poesia trobadoresca; cal entendre que a l'estil d'altres coetanis seus, com ara Cerverí de Girona, poeta àulic del rei Pere el Gran d'Aragó, documentat entre 1258 i 1285.

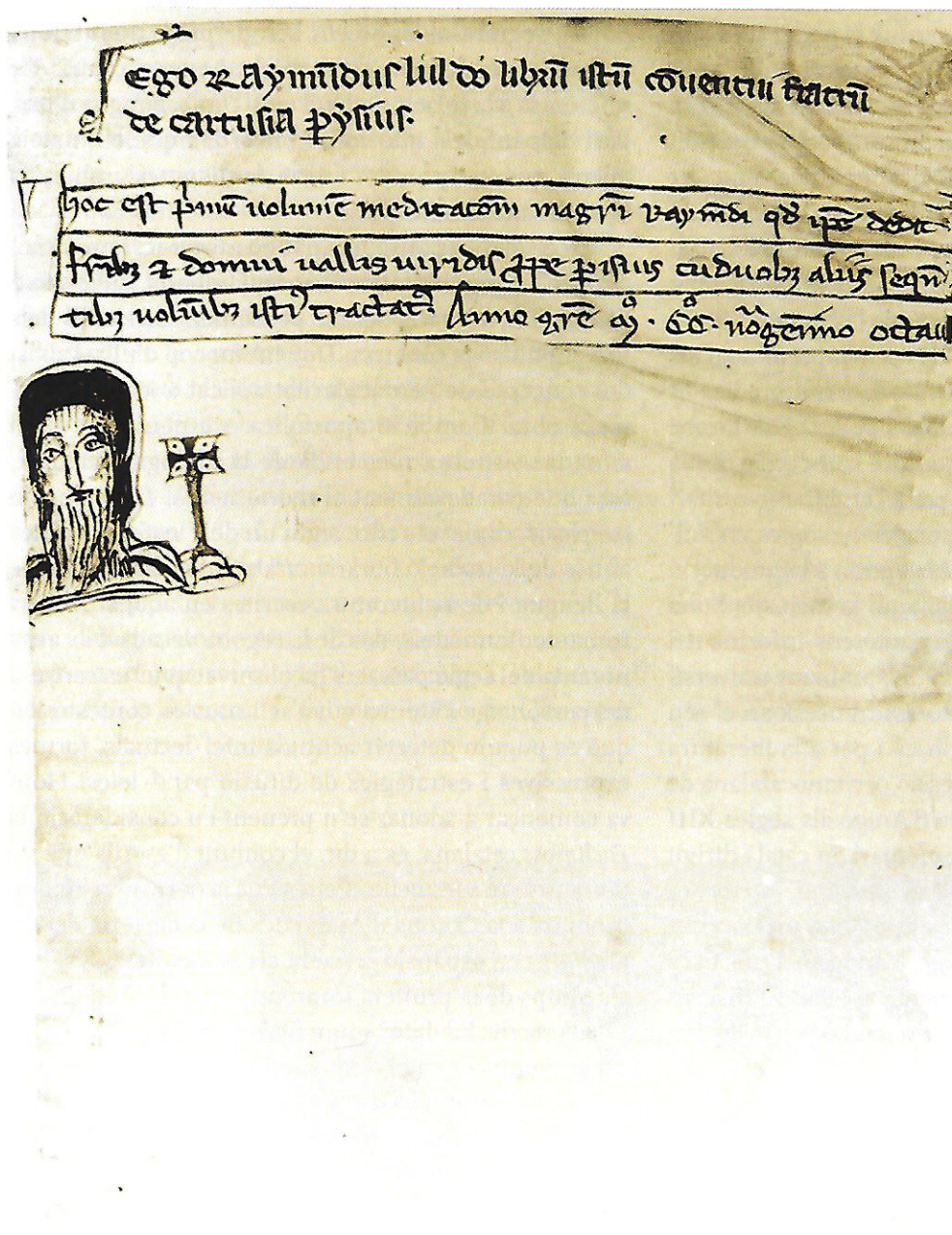
Les produccions lul·lianes en llatí i en llengua vernacle no poden ser llegides com si haguessin estat escrites isoladament l'una de l'altra. Llull és un intel·lectual singular perquè té un accés al saber diferent de la norma i perquè gestiona de manera atípica la producció i la difusió dels seus escrits. Això fa que en la seva biografia ofereixi episodis en què les formes de concepció, composició i difusió de les obres es van adaptant a contextos que varien d'acord amb l'evolució del seu projecte intel·lectual i missional i de les circumstàncies ambientals. Heus ací un episodi significatiu d'aquesta singularitat als anys 1297-1301.

La segona estada de Llull a París va tenir lloc entre 1297 i 1299. És un període de contactes intensos amb la cort de Felip IV de França i amb el món universitari. Llull hi escriu una sèrie d'obres que s'adrecen als estudiants i als mestres en arts, als teòlegs i a les autoritats universitàries en general, que demostren la seva preocupació per intervenir en l'ambient escolar i intel·lectual de la ciutat i per fer que el seu nou mètode de fonamentar el coneixement, la seva Art, hi sigui admesa. Totes les obres compostes en aquesta estada presenten una tradició gairebé sempre únicament en llatí. De tornada de París, passa els darrers mesos de l'any 1299 a Barcelona, on dedica el *Dictat de Ramon*, amb el *Coment al dictat de Ramon* i el *Llibre*

d'oració, a Jaume II d'Aragó, del qual Llull rep permís per a predicar en totes les sinagogues i mesquites dels seus dominis. En la producció d'aquesta curta estada el català sempre hi és present. Després de romandre tres mesos a Barcelona, Llull inicia un llarg sojorn a Mallorca, després de molts anys d'absència, i allí reprèn la redacció d'una obra en llatí començada a París a final de l'estiu de l'any 1299, de la qual ja havia redactat la primera part: són els *Principia Philosophiae*, que, segons el pròleg, n'havia de tenir cinc. Durant l'estiu del 1300 n'enllesteix la segona part i la tercera; llavors es disculpa de no continuar l'obra perquè «estava ocupat en l'estudi de l'àrab» («*erat occupatus per studium arabicum*»). És a dir, perquè havia de tenir cura de l'escola de missioners de Miramar, que havia fundat el 1276 amb el suport del rei Jaume II de Mallorca. Tanca, doncs, el llibre i convida el lector a treballar pel seu compte les dues parts que no va arribar a escriure.

Un cop a Mallorca, és molt probable que Llull fes copiar l'actual manuscrit F-129 de la Biblioteca de la Sapiència, famós per una miniatura a tota pàgina que li fa de pòrtic i que conté tres obres catalanes molt notables: l'*Arbre de filosofia d'amor*, el *Cant de Ramon* i el *Llibre del gentil e dels tres savis*. El manuscrit inclou una miniatura en la qual Ramon apareix cofat amb un birret magistral que no correspon a cap títol realment obtingut en el curs de la seva vida. Diversos detalls iconogràfics i de concepció de la il·lustració fan probable que aquesta miniatura tingués com a model una miniatura similar feta a París, potser la que encapçalava el còdex de l'*Arbor philosophiae amoris*, en la seva versió llatina, concebut per a ser presentat a la cort de França. La miniatura en què Ramon apareix tan ben cofat mostra que el manuscrit mallorquí és un pont construït per Llull entre el món universitari i el públic vernacle. Per als usuaris mallorquins del manuscrit, si Ramon havia estat escoltat a París, de segur mereixia el birret magistral. I si Ramon no hagués vist les miniatures que circulaven a la cort francesa, segurament no se li hauria acudit d'encarregar una imatge seva amb birret magistral.

Les obres compostes durant l'estada que Llull féu a Mallorca entre 1300 i 1301 tenen un caràcter en general, bé que no exclusivament, divulgatiu i són escrites gairebé només en català. Tres manuscrits de gran antiguitat, i que agrupen les obres per la proximitat de la seva composició, transmeten gairebé tota la producció lul·liana d'aquest període. Dos d'aquests, un de Munic i un de Roma, són copiats pel prevere mallorquí Guillem Pagès, un fidel escrivà de Ramon al llarg de més

La representació de Ramon Llull més antiga, feta el 1298 en un manuscrit per un monjo de la cartoixa de Vauvert, París. El cap està nibat amb una ratlla en tinta vermella, senyal de la veneració de què Llull era objecte ja en vida.

de vint-i-cinc anys. Recordem que coneixem el nom de Guillem Pagès gràcies al colofó de la còpia més antiga del *Llibre de contemplació en Déu*, actualment a la biblioteca ambrosiana de Milà. De les deu obres escrites a Mallorca en aquest moment, cinc presenten una tradició manuscrita exclusivament en català, i quatre una doble versió medieval, però amb una direcció de traducció del català al llatí. Només una, els *Principia Philosophiae*, començats a París i acabats a Mallorca, tenen una direcció inversa, del llatí al català.

Una singularitat notable dels escrits d'aquest període són els tres opuscles teològics que porten per títol *Llibre de Déu*, *Llibre de coneixença de Déu* i *Llibre de l'és de Déu*. Són obres molt tècniques, amb una repetició lèxica i de conceptes molt gran. La primitiva *scripta* li-

brària catalana tendeix a uns usos gràfics més fonètics que no pas etimològics, de manera que la comprensió esdevé difícil per les moltes ambigüitats de l'expressió vernacle. La versió llatina d'aquests tres llibres, encarregada per Llull mateix, tendeix a precisar aquestes ambigüitats i a resoldre passatges problemàtics; el text llatí acaba resultant més comprensible que no pas el català, un idioma que no tenia cap precedent en el terreny de l'escriptura de textos filosòfics d'aquest nivell d'abstracció.

La dimensió vernacle de l'opus lul·lià

El conjunt de les activitats de Llull en els anys 1299-1301 no és excepcional en la seva vida i seria difícil de documentar en la trajectòria d'un intel·lectual mitjà

coetani. Hem parlat de relacions amb el poder, atès que visita el rei França i el d'Aragó i que escriu obres per a una audiència de les respectives corts, la qual cosa significa adaptar-ne la llengua de composició o de difusió. També hem mencionat la temptativa d'incidir en el món universitari usant el llatí com a vehicle de comunicació i entrant en diàleg amb la cultura escolàstica: Llull va escriure sobre geometria i astronomia per trobar noves vies per a fer accessible la seva Art. Entre les activitats que li veiem fer, destaca la predicació als infidels residents a la Corona d'Aragó: qui predica és un laic, que actua sota protecció del poder civil. També hem vist que va haver d'interrompre la redacció d'una obra llatina teològica pensada per a l'àmbit universitari per abordar la producció d'opuscles teològics en vulgar en un context no escolar. Això porta a la producció de manuscrits en vulgar català, amb la inclusió d'una il·lustració de tradició francesa, que ens informa del prestigi magistral de Llull fora de l'ambient universitari i del pes de la cultura pictòrica francesa en el seu entorn. L'ús del vers per a la lírica i per a la literatura didàctica connecta amb l'expressió occitanocatalana de la poesia produïda a la Corona d'Aragó als segles XIII i XIV. La redacció d'un autocomentari en català dirigit a un públic cortesà, el *Coment al Dictat de Ramon*, fa pensar en el procediment d'exegesi de la pròpia poesia practicat al *Convivio* de Dante. L'adopció d'uns usos gràfics i estilístics en vulgar català aplicats al discurs teològic planteja seriosos problemes d'edició i les traduccions de textos propis del català al llatí i del llatí al català situen el filòleg en un terreny molt poc fressat.

Aquest teixit d'incidències, amb les relatives implicacions metodològiques, permet afirmar que tota la producció de Ramon Llull, al marge de la llengua en què va ser redactada, presenta estrets punts de contacte, i ni tan sols es pot plantejar que hi hagi una distinció sistemàtica quant als destinataris. Malgrat que bona part de la seva obra de contingut filosòfic, teològic i polèmic es difongués en llatí, i que ben probablement els principals receptors dels seus textos en llengua vulgar fossin laics amb poca formació, hi ha nombrosos títols que posen en qüestió que aquesta distribució diglòssica sigui tan nítida. Obres com el *Llibre de demostracions* o el mateix *Llibre del gentil e dels tres savis*, escrites originalment en català, són d'una complexitat gens menyspreable i l'*Art demostrativa* sembla que va ser difosa alhora en català i en llatí. Per contra, entre la producció en llatí hi ha nombrosos llibres d'orientació estrictament devota i pietosa. Els límits s'acaben de desdibuixar quan es constata que ell mateix va im-

pulsar, seguint-ne el procés ben de prop, traduccions al llatí de títols escrits en vernacle. I encara caldria fer referència a la relació de Llull amb l'àrab, llengua d'una part dels infidels que volia convertir i que ell mateix afirma que va aprendre i usar en disputes amb savis musulmans al nord d'Àfrica.

En els darrers anys ha anat guanyant terreny la noció que la singularitat de Ramon Llull està vinculada a la dimensió vernacle del seu pensament més enllà dels usos lingüístics concrets. Donem un cop d'ull a l'abast del concepte de vernacularitat aplicat a la seva complexa obra. L'ambició apostòlica ecumènica de Llull situa la seva obra més enllà de la filologia nacional, tot i que paradoxalment el monumental *Llibre de contemplació*, copiat el 1280, sigui un dels testimonis més antics de la tradició librària catalana i de la història de la llengua i de la literatura escrites en aquest idioma romànic. Tanmateix, des de la segona dècada dels anys noranta del segle passat, s'ha observat que l'estranyesa del personatge s'atenua quan se'l situa en contextos en què es puguin detectar actituds intel·lectuals, formes expressives i estratègies de difusió paral·leles. Hom va començar a adonar-se'n prenent en consideració la *Fachprose* catalana, és a dir, el conjunt d'escrits que no pertanyen ni a les belles lletres ni a la devoció religiosa, produïts a la Corona d'Aragó des de la darrereria del segle XIII i en expansió creixent als segles XIV i XV, fins als temps de la primera impremta.

Els escrits lul·lians sobre filosofia natural, medicina o astronomia en català i les seves obres d'estructura enciclopèdica, com el *Fèlix* o *Llibre de meravelles* o l'*Arbre de ciència*, justifiquen plenament aquesta aproximació. L'exploració i la valoració de la producció científica i tècnica en català a l'edat mitjana se situen a cavall del món hispànic i de la comunitat textual occitana, de la qual el català dels orígens és difícilment destriable des d'un punt vista cultural. Llull s'insereix de ple en aquest panorama: només cal recordar que abans de la conversió a la penitència havia estat trobador. La precocitat del desenvolupament de la *Fachprose* vulgar a la península Ibèrica és una dada ben assentada en les històries de la ciència. Pel que fa a Catalunya, els historiadors han posat en relleu des dels anys trenta del segle XX la penetració de materials astronòmics i matemàtics en la cultura monàstica local a partir de l'any mil.

Un interès especial per al cas lul·lià, el té el plantejament d'història social de la ciència promogut per Luis García-Ballester. Aquest estudiós va iniciar l'edició crítica de les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova

(1240-1311), l'altre gran intel·lectual de la Corona d'Aragó contemporani de Llull, tocat d'interessos espirituals i ocasionalment autor de textos vernacles. L'escola de García-Ballester descriu la vernacularització de la ciència i de la tècnica en termes d'un procés social que combina la demanda de les classes urbanes i dels professionals de la salut que no tenen accés al llatí amb la imposició general del sistema escolàstic en medicina i ciències de la natura. L'anomenada medicalització de la societat catalana del segle XIII al XV ha estat estudiada des de la preocupació per la salut de la reialesa fins a la reglamentació de l'exercici de la professió mèdica i la demanda d'assistència sanitària de les ciutats. A l'entorn de les ciències de la salut, que s'expressen en vulgar a través de traduccions del llatí —i ocasionalment de l'àrab— i de textos originals de medicina pràctica —cirurgia en vulgar, receptes—, la vernacularització s'estén a d'altres àmbits, començant per l'astronomia-astrologia, fins a la màgia, l'alquímia, l'agronomia o la cuina. La contribució de Cifuentes

al Thirty-Second International Congress on Medieval Studies de Kalamazoo (Michigan), del maig de 1997, va tenir l'encert de presentar a un públic internacional la vernacularització de la ciència i de la tècnica en català entesa metodològicament com un «estudi de cas», fàcilment abastable donades les dimensions reduïdes del corpus a estudiar i especialment significativa per la seva situació estratègica en el món mediterrani.

El procés de vernacularització està lligat a la nova societat urbana que es consolida a partir del segle XII, quan la puixant burgesia ciutadana trenca el mapa social dels tres estaments de l'era feudal. En l'àmbit català, hi ha fins i tot un teòric contemporani del paper de les ciutats com a centre de difusió del saber: el franciscà Francesc Eiximenis (ca. 1328-1409), autor d'una copiosa obra vernacle, que inclou un monumental *Regiment de prínceps i comunitats*, el *Dotzè*, el darrer volum d'una enciclopèdia inacabada per a ús de laics anomenada el *Crestià*. Igualment com hem vist que succeïa amb Llull, Eiximenis treballa amb el su-

Làmina IV del manuscrit de Karlsruhe, que representa Ramon Llull a la cova de Randa, conversant amb un àngel disfressat de pastor, i ensenyant a la Sorbona de París.

port de la reialesa i dels estaments urbans, còmodament enquadrat en l'orde dels franciscans. El rei Pere III i els membres del consell municipal de València es disputaven la seva competència en ciències eclesiàstiques, morals i polítiques. Es documenten àmpliament les seves relacions amb el rei Joan I i el papa d'Avinyó Benet XIII.

L'accés dels laics al saber i les noves formes expressives

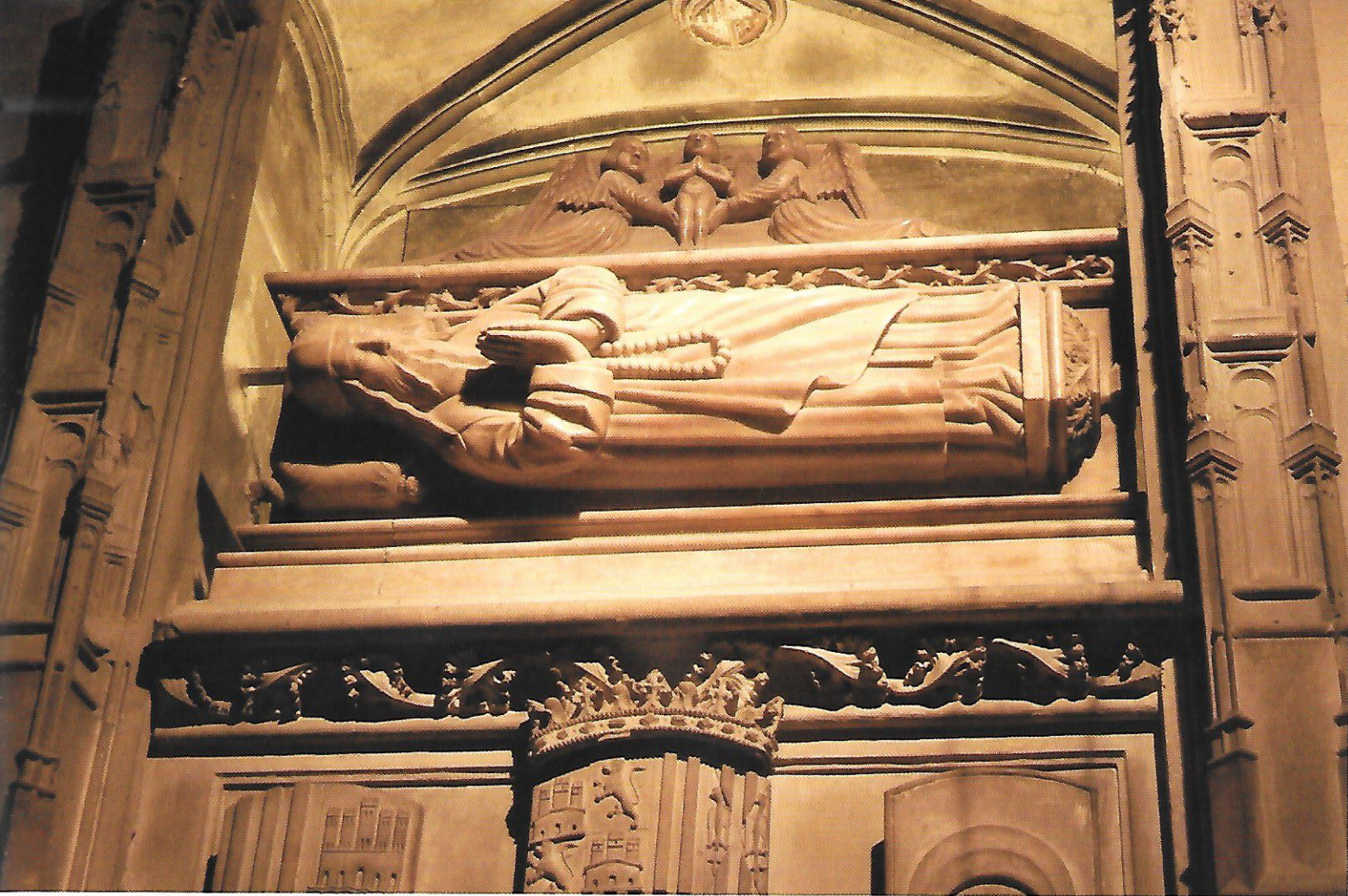
Fins a la recent eclosió dels estudis sobre la vernacularització, hom associava l'ús de les llengües populars amb la simplificació dels continguts de la ciència escolàstica, o bé amb la didàctica en general i amb l'ensenyament d'infants en particular. Avui dia aquesta manera de veure simplista ha quedat totalment obsoleta entre els especialistes. La personalitat pròpia de la ciència i de la tècnica produïdes en les llengües parlades d'Europa ha estat reivindicada des de diverses tradicions nacionals europees i ha acabat portant a una autèntica explosió de matisos de sentit del concepte de vernacularitat. Les noves aportacions teòriques sorgeixen, deixant de banda la perspectiva de la història social de la ciència, quan l'atenció filològica envers els textos vernacles al marge del cànon literari s'orienta cap a la filosofia i la teologia en vulgar. En relació amb Ramon Llull, cal citar en primer lloc l'estudi pioner de Ruedi Imbach, que respon afirmativament a la pregunta de si existeix a l'edat mitjana una filosofia de laics i per a laics. El nucli central del llibre és la contextualització filosòfica del *Convivio* de Dante, que implica l'anàlisi de l'exportació del saber filosòfic de les universitats a les ciutats, amb els corresponents processos de desprofessionalització i la creació d'àmbits expressius nous. Llull pot ser vist com un filòsof laic en aquesta perspectiva, malgrat les reticències que va expressar Alain de Libera en analitzar el paper de Ramon en la polèmica antiaverroista dels anys 1309-1310.

Les reflexions recents de Michela Pereira sobre el paper de Llull com a representant d'una filosofia en vulgar de laics i per a laics d'àmbit europeu, al costat de Dante, el mestre Eckhart (que era dominicà però escrivia en vulgar) o Marguerite Porete, reclamen una revisió a fons dels pressupòsits de la vernacularitat en l'àmbit del pensament. Entren en crisi, per descomptat, les formulacions duals del tipus: «les llengües populars serveixen per a la divulgació; la llengua sàvia, per a l'especulació creativa». També deixa de fer sentit la noció que la filosofia en vulgar és regional i la que s'expressa en llatí, universal, o que el moviment de di-

fusió de la filosofia per a laics es produeix sempre des del centre —és a dir, les Universitats— en direcció a la perifèria —els medis culturals urbans. L'ampliació del concepte de filosofia en vulgar que suggereix Pereira comporta una nova atenció a les formes expressives del discurs filosòfic, necessàriament híbrides des del punt de vista de les tradicions acadèmica i literària. També s'imposa la constatació del caràcter pràctic de la filosofia que interessa als laics, tant si els estimula la reforma política de la societat, com és el cas de Dante, o l'experiència del diví, com s'esdevé per al mestre Eckhart i Marguerite Porete, o la conversió universal a través de l'Art que proposa Llull. El dinamisme del pensament lul·lià és una de les característiques que sempre li han estat atribuïdes: tota la seva empresa intel·lectual es pot incloure en la noció d'una filosofia de la vida activa.

Mereixen encara una atenció a part les aportacions de Harvey Hames, que veuen en l'Art mateixa de Llull una operació definible com a vernacularització, en el sentit de la recerca d'una *common tongue*, o llengua comuna, que arribi a tots els estaments i a totes les nacions, més enllà fins i tot dels mitjans d'expressió naturals. La vernacularitat que Hames veu en Llull es pot posar al costat de la noció de *vernacular theology* introduïda per Bernard McGinn, per al qual la condició de vernacle fa referència no únicament a la llengua en què s'expressa la teologia dels laics, sinó també al públic, als modes de difusió, a la concepció de l'autoritat espiritual i a la predilecció per la via augustiniana del *credo ut intelligam*.

Arribats en aquest punt, cal recordar el rebuig, sovint violent, de què van ser objecte algunes de les manifestacions de la vernacularitat en el terreny de la teologia i de la mística per part de les estructures de saber establertes, des de les condemnes d'Eckhart o d'Arnau de Vilanova fins a l'execució de Marguerite Porete a la foguera, precisament durant una de les estades de Llull a París. Des d'aquesta perspectiva, cal considerar com un mèrit molt especial de Ramon Llull que hagués estat capaç, en vida, de mantenir-se al marge de qualsevol forma d'enfrontament amb l'Església. Els seus primers seguidors laics del segle XIV, en canvi, van activar, com és sabut, la persecució implacable de l'inquisidor dominic Nicolau Eimeric. Josep Perarnau, que ha estudiat els procediments fraudulents de les acusacions d'heretgia que va dirigir contra Llull, observa que Eimeric només ataca textos catalans de Llull: per a Eimeric la vernacularitat lingüística és indestructible de la vernacularitat intolerable de metges i mercaders discutint de teologia i filosofia.

El sepulcre de Ramon Llull a l'església de Sant Francesc, a Palma. L'estàtua jaçent és feta dos segles després de la mort de Llull, seguint la tradició iconogràfica que trobem al manuscrit de Karlsruhe.

Ramon Llull com a escriptor vernacle

Estudiar Llull com a escriptor vernacle comporta tenir present que la vernacularització és un procés global que inclou les formes d'adquisició del coneixement, implica modificacions en la concepció de la pròpia tasca com a autor i acaba comportant canvis en la substància mateixa del saber. Per això condiciona i influeix en els següents processos: (1) la ideació i composició de les obres; (2) l'adopció d'una *scripta* i el desenvolupament d'uns estils adequats als diversos gèneres als quals s'aplica; (3) la impaginació dels textos i la tria de formats libraris; (4) els procediments de producció dels còdexs, i (5) la transmissió i difusió de les obres.

Situar Llull en el terreny de la vernacularització comporta haver de fer atenció a tots aquests àmbits. Fa prop de trenta anys, l'acarament de la versió catalana medieval del *Dragmaticon philosophiae* de Guillem Conches amb alguns fragments de filosofia natural del *Fèlix* o de l'*Arbre de ciència* mostrava les afinitats de Llull amb el procés de vernacularització de la tradició llatina: la semblança impressionant entre la prosa lulliana i la del mestre de Chartres traduïda al català del segle XIV feia veure el beat des d'una perspectiva nova

i inesperada. Ara sabem que aquestes semblances impressionants afecten tant els continguts científics com l'ús del gènere diàleg com a eina d'expressió literària, més enllà del simple recurs didàctic de pregunta i resposta que s'atribueix correntment als diàlegs escolars medievals. La monografia de Roger Friedlein de 2004 sobre el diàleg en Llull demostra que Ramon és l'autor més copiós de diàlegs narratius i dramàtics de les lletres medievals, tant en català, per exemple el *Llibre del gentil e dels tres savis*, com en llatí, per exemple la *Disputatio fidei et intellectus*, el *Fantasticus* o el *Liber de civitate mundi*. La importància d'aquesta exploració sistemàtica de la forma diàleg en Llull potencia de manera extraordinària els dots d'escriptor de l'autor tot situant-lo en el peculiar terreny intermedi entre la tradició llatina i la romànica que l'estudiós alemany proposa. Heus ací, doncs, com el desplaçament del centre d'atenció de l'obra catalana de Llull de l'element literari al de la *Fachprose* o la filosofia i la teologia en vernacle esdevé un instrument fonamental per a obtenir una comprensió més equilibrada i satisfactòria de les singularitats lullianes, que no deixa pas de banda l'excel·lència del que Jordi Rubió i Balaguer va definir com a «expressió literària» en Llull.

L'accés a l'obra llatina de Llull

per Josep E. Rubio

Ramon Llull fou un autor prolífic, algú que no sols va escriure molt, sinó que va posar la difusió i la posteritat de la seva immensa obra en el centre de les seves preocupacions. Volia que els seus llibres fossin llegits i estudiats amb deteniment, i no que hom hi passés «com gat sobre brases» (expressió que empra en el poema dialogat *Lo Desconhort*). Un dels reptes majors a què ha d'enfrontar-se, doncs, l'estudiós de Llull és el de l'establiment d'un corpus textual complet i fiable que doni compte del pensament de l'autor. Una ullada a la quantitat de manuscrits amb obres de Llull repartits per biblioteques de tot el món ja ens mostra la dificultat a la qual han hagut d'enfrontar-se els estudiosos durant els set segles transcorreguts des de la mort del mestre. En aquest camí hi ha algunes fites importants, com el projecte d'edició de les obres completes encetat al començament del segle XVIII per l'alemany Ju Salzinger, un teòleg apassionat per la doctrina lul·liana i que, a més d'editar alguns textos, va publicar estudis interpretatius que oferien la clau d'accés a la filosofia lul·liana. Aquella «edició maguntina» (coneguda així pel lloc on es van publicar els vuit únics volums de què consta finalment la sèrie) va romandre com un projecte de referència, tot i que incomplet i mancat de les condicions que avui considerem imprescindibles per a bastir una autèntica edició crítica.

Potser no és casual que dos segles després sigui de nou en part per iniciativa d'un teòleg alemany que el projecte d'edició de les obres de Llull es repregui, ara amb les eines modernes de la filologia. L'any 1957, el professor Friedrich Stegmüller va fundar el Raimundus Lullus Institut de la Universitat de Friburg de Brisgòvia, i en col·laboració amb la Maioricensis Schola Lullistica i amb el seu director i fundador, Francesc Sureda i Blanes, va iniciar una sèrie de referència dintre dels estudis lul·lians: les «Raimundi Lulli Opera

Ramon Llull, tal com apareix al centre de la làmina V del manuscrit de Karlsruhe.

Làmina X del manuscrit de Karlsruhe, que descriu el viatge Ramon Llull a Bugia l'any 1307: l'arribada a Bugia, el tumult que provoca la seva predicació, la discussió amb els savis musulmans, i l'empresonament.

Latina», conegudes per l'abreviatura ROL, que recullen l'edició crítica dels textos llatins del nostre autor. Els cinc primers volums van ser editats a Palma i a partir del sisè, l'any 1978, la tasca és assumida plenament per l'institut friburguès, alhora que la sèrie passa a ser editada per l'editorial Brepols de Bèlgica, dintre de la prestigiosa col·lecció «Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis». Paral·lelament, doncs, a l'edició de les obres catalanes de l'autor (ara editades pel Patronat Ramon Llull dintre de la col·lecció NEORL), però en estreta relació, l'edició llatina de les ROL ha esdevingut, en el seu mig segle llarg d'història, un punt de referència imprescindible en els estudis lul·lians.

Fins ara són trenta-sis els volums publicats en aquesta sèrie. El lector hi pot trobar, en acurades edicions crítiques, un conjunt de títols representatius de la varietat de temes i de formes que caracteritza l'escriptura lul·liana. Convé tenir present que Llull basteix la seva immensa producció a partir d'un nucli central, representat pels objectius apologetics i de demostració de la fe cristiana que prenen forma en el mètode de l'ars. Aquest mètode, però, es veu sotmès a canvis, revisions, adaptacions, i alhora a un vast programa de divulgació que dona lloc a aquella varietat textual en la qual es troben obres líriques, narratives, científiques, filosòfiques i fins i tot gèneres barrejats on hi ha de

tot un poc. Elaborar un patró determinat d'edició en aquest magma textual no és una tasca fàcil. Els primers editors de les ROL van optar per treure a la llum un conjunt d'obres inèdites dels darrers anys de la vida del mestre (1313-1315), una sèrie d'opuscles breus escrits a Messina i a Tunis. L'aplicació directa, concisa i rigorosa de les eines demostratives bastides per Llull al llarg de les etapes anteriors culmina en els breus però densos textos d'aquesta fase final. Posteriorment, les ROL s'han acostat a les obres més primerenques del beat, tot oferint en el camí l'edició d'algunes fites en la producció lul·liana com l'*Ars brevis* (ROL XII, ed. d'Aloisius Madre), l'*Ars generalis ultima* (ROL XIV, del mateix editor) o els tres volums de l'*Arbor scientiae* (ROL XXIV-XXVI, ed. de Pere Villalba), entre molts altres. Obres com la *Tabula generalis*, els *Principia Philosophiae*, les obres mèdiques o l'*Ars demonstrativa* també formen part de la nòmina dels títols editats, al costat d'altres no menys importants. El darrer volum previst, ja acabat i a punt de sortir de la impremta, és l'edició de l'*Ars inventiva veritatis* (ed. de Jorge Uscatescu), una altra obra clau en l'evolució del pensament de Llull. I si bé encara hi ha algunes absències (notablement, entre les obres primeres, el *Liber contemplationis* i la primera versió de l'*ars*, l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem*), el ritme de treball (almenys un volum per any) garanteix que aviat tindrem resoltes les mancances.

Encara que el nucli de les ROL és l'edició crítica de l'obra llatina completa de Llull, el projecte va més enllà i inclou volums paral·lels a la col·lecció central, amb els quals s'ofereixen complements i eines per a la correcta comprensió de l'obra lul·liana. Per una banda, la sèrie «Subsidia Lulliana», que, dins de les col·leccions de l'editorial Brepols, s'encabeix en les «Instrumenta Patristica et Mediaevalia (Research on the Inheritance of Early and Medieval Christianity)». Se n'han publicat fins ara quatre volums que recullen les actes de sengles congressos; el primer, dedicat a l'*Arbor Scientiae*, amb motiu de l'edició en tres volums de l'obra, i que serveix com a guia de lectura i d'interpretació del text. El quart i darrer volum de les «Subsidia Lulliana» està dedicat a un altre llibre fonamental de Llull, el *Liber contemplationis*, encara en procés d'edició. Els altres dos volums se centren en les relacions entre Ramon Llull i Nicolau de Cusa («Subsidia Lulliana 2») i entre Ramon Llull i Frederic III d'Aragó, rei de Sicília («Subsidia Lulliana 3»).

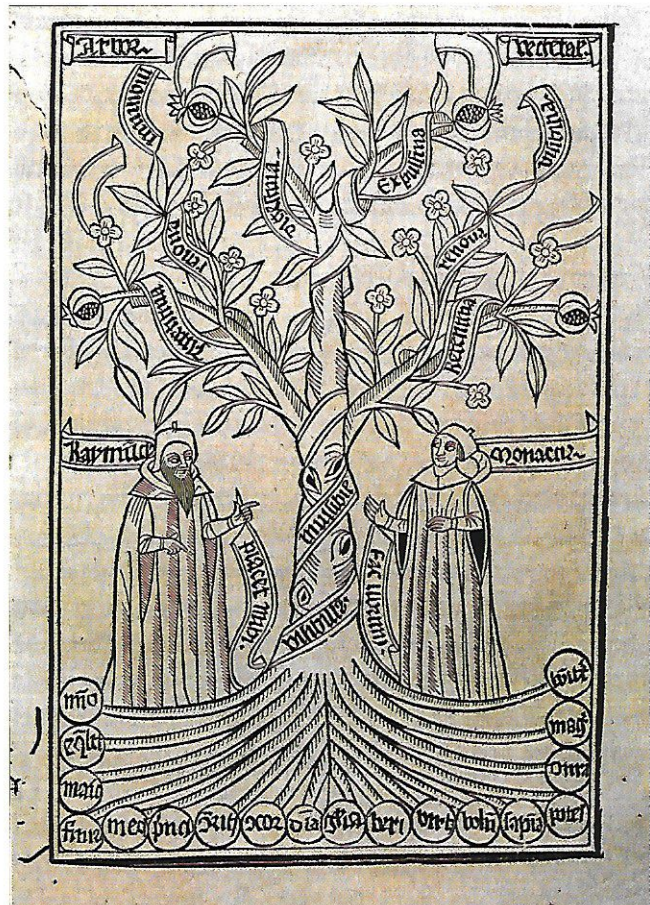
Una altra sèrie vinculada a l'edició crítica de les ROL és la coneguda com a «Supplementum Lullianum», en la qual s'han editat textos tan importants com el *Breviculum* (que si bé no és obra pròpiament

de Llull, sinó del seu deixeble Tomàs Le Myésier, és fonamental per a entendre els inicis del lul·lisme) o la traducció hebrea del segle XV de l'*Ars brevis*, editada per Harvey Hames amb una traducció a l'anglès, una mostra de l'interès que l'*ars* lul·liana va desvetllar en cercles intel·lectuals jueus. Però sens dubte el projecte més ambiciós en aquesta sèrie és el volum *Raimundus Lullus. An Introduction to his Life, Works and Thought*, editat per Alexander Fidora i Josep E. Rubio («Supplementum Lullianum II», 2008), en l'elaboració del qual ha participat un equip internacional d'estudiosos. Es tracta d'un manual de més de cinc-centes pàgines pensat, d'acord amb el títol, com a introducció general a Llull, però especialment com a guia de lectura de l'obra llatina a partir de la presentació de l'*status quaestionis* dels estudis lul·lians de les darreres dècades. El volum comença amb un extens capítol dedicat a la vida de Llull (*I: Life*), en el qual Fernando Domínguez i Jordi Gayà han actualitzat totes les dades biogràfiques disponibles a partir de diversos testimonis textuals i històrics, fins a oferir el quadre més complet sobre la vida de Llull que es pot trobar a hores d'ara. El fet que Llull mateix pensés en una narració de la seva vida, la *Vita coaetanea*, com a presentació del seus projectes (una narració que és l'explicació dels seus viatges, de les seves obres i de les circumstàncies que les envolten), obliga en certa manera qualsevol estudiós de Llull a començar per aquest mateix punt de la biografia per tal d'entendre l'obra. L'apartat següent del volum (*II: Works*) és dedicat precisament a l'obra. Elaborat per Fernando Domínguez, coordinador durant dècades de l'edició de les ROL, conté el catàleg que se'n troba a la base, un catàleg cronològic de les obres autèntiques de Llull que assigna un número correlatiu a cadascuna, des de l'*opus 1* (*Compendium logicae Algazelis*) fins al 280 (*Liber de esse Dei*). Però el que és més interessant d'aquest capítol és que cada obra va acompanyada d'una fitxa descriptiva en la qual s'indica el lloc i la data de composició, se'n resumeix el contingut i s'ofereix informació sobre edicions i nombre de testimonis manuscrits, alhora que es dona la referència de la mateixa obra en els altres dos catàlegs moderns de referència, el de Platzek i el de Bonner. El lector pot orientar-se així fàcilment en la immensitat de la producció lul·liana, sobretot perquè cada referència a les obres de Llull que es farà als capítols següents anirà acompanyada del número de catàleg ROL corresponent, de manera que es remet constantment a la descripció del text i a la seva posició en el conjunt del corpus lul·lià.

La tercera part del volum (*III: Thought*), dedicada

al pensament de Llull, entra de ple en el contingut d'aquestes obres. Dividida en diversos apartats, comença amb una descripció del funcionament de l'*ars*, nucli vertebrador de la filosofia lul·liana. Aquesta explicació del mecanisme «artístic» i de la seva evolució serveix com a introducció a l'aplicació que es fa del mètode en tres àmbits diversos: el de la filosofia natural (III.A: *The Natural Realm*, per Josep E. Rubio), el de l'antropologia i la sociologia (III.B: *The Human Realm*, per Marta Romano i Òscar de la Cruz) i el de la teologia (III.C: *The Divine Realm*, per Jordi Gayà). El món, l'home i Déu: tres àmbits als quals aplica Llull la seva *ars* en obres a què es fa referència contínua en els capítols corresponents, amb citacions de textos seleccionats i traduïts a l'anglès per Robert D. Hughes (expert en l'obra lul·liana i responsable igualment de la versió anglesa de tot el volum), que constitueixen una autèntica antologia global del pensament de Llull i alhora una guia de lectura de l'obra llatina. Una bibliografia selecta i actualitzada per a cada tema i uns índexs clouen aquest volum, que vol servir d'accés no sols a la lectura de l'obra de Llull, sinó també a la bibliografia més específica que sobre l'autor s'ha generat en l'àmbit internacional en el darrer segle. En definitiva, a partir de la tasca coordinada pel Raimundus Lullus Institut de la Universitat de Friburg, sense el concurs del qual no hauria estat possible aquest projecte, tant l'estudiós en l'àmbit acadèmic com el lector interessat tenen unes eines d'accés a Llull que, bàsicament, passen per l'edició crítica de la seva obra, en procés encara però que avança a un ritme segur i constant.

Ramon Llull en una interpretació renaixentista, al *Libre dels articles de la fe* o *Apostrophe Raimundi*, imprès a Barcelona per Pere Posa l'any 1504.

L'arbre de la ciència, amb Ramon Llull i un monjo, gravat del llibre de Llull *Arbor Scientiae*, en una edició feta a Barcelona per l'impressor Pere Posa el 1505.